Åkermadd i Skåne – från åkrar till gräsmattor?

Stefan Andersson

Bild 1. Åkermadd i ett körspår nära Stensoffa fältstation på Revingefältet. Foto: Stefan Andersson.

Dagens åkrar erbjuder sällan bra biotoper för den rika ogräsflora som fanns i det gamla odlingslandskapet. Om det överhuvudtaget finns någon vegetation brukar den vara gles och utarmad, dominerad av ett fåtal arter som tål ogräsbesprutning och som fortfarande hävdar sig i konkurrensen med den täta grödan i moderna åkrar. Många ogräsarter som tidigare var vanliga i bondens åkrar har gått tillbaka, så till den grad att det gjorts ett åtgärdsprogram för åkerogräs (Kloth 2007) och att flera av arterna numera övervakas inom floraväkteriet. En av dessa är åkermadd *Sherardia arvensis*, en rödlistad art som nyligen specialinventerats av skånska floraväktare.

I denna artikel sammanfattas läget för åkermadden i Skåne med utgångspunkt från de senaste årens floraväktarrapporter. Jag vill särskilt uppmärksamma den förskjutning i förekomst – från åkrar och annan odlingsmark till gräsmattor – som kommer fram i datamaterialet och som kan komma att gynna artens fortlevnad i vårt hårt brukade landskap.

Förekomst och utbredning i stort

Åkermadd är en ettårig mårväxt med nedliggande stjälkar, kransställda blad och ljust lila, fyrtaliga blommor som sitter i små, toppställda huvuden (Bild 1–3). Arten gror på hösten eller våren (SLU Artfakta) och blomningen sker i maj–september (Artportalen, data hämtade 2024-02-01). Den är känslig mot såväl ogräsbesprutning som konkurrens från täta grödor, speciellt stråsäd (Svensson & Wigren 1982). Fröna förlorar snabbt sin grobarhet och höstgrodda plantor har svårt att överleva vintern, två faktorer som ytterligare hotar arten i det moderna jordbruket (SLU Artfakta).

Åkermadd är kulturgynnad och har en lång historia som åkerogräs, men hittas också på trädor, trädgårdsland, kyrkogårdar och ruderatmarker, företrädesvis på lätta, kalkrika jordar. Arten kan finnas kvar länge på marker som tidigare varit åker och där fordon eller betesdjur regelbundet skapar markblottor (SLU Artfakta), som till exempel på Revingefältet i Skåne (Björkander & Rosquist 2018).

Karta 1. Den nordiska utbredningen av åkermadd enligt Hultén (1971).

Karta 2. Den skånska utredningen av åkermadd enligt Weimarck & Weimarck (1985).

Åkermadd har spridits med människans hjälp från ett ursprungsområde vid Svarta havet och Medelhavet till stora delar av Europa, Afrika, Nord- och Sydamerika, Australien och Nya Zeeland (POWO 2024, SLU Artfakta). I Norden finns arten främst i Danmark och Sydsverige men den är också känd som ett sällsynt trädgårdsogräs i Norge och Finland (Karta 1). Arten har en starkt vikande tendens i Sverige och ingår i den svenska rödlistan där den placerats i kategorin sårbar (VU; Artdatabanken 2020). För närvarande finns aktuella lokaler huvudsakligen i Skåne, Halland, Bohuslän och Västergötland samt på Öland och Gotland (SLU Artfakta).

I Henning Weimarks Skånes Flora (1963) anges åkermadd som ”allm. i kalktrakter, sälls. i urbergsbygder”. Vid inventering av Skånes flora 1938–1972 registrerades över 300 växtplatser, flertalet i den sydvästra halvan av landskapet, speciellt i slättbygderna och Vombsänkans sandmarker (Karta 2, Weimarck & Weimarck 1985). Därefter skedde en tydlig nedgång. Under Skånes Flora-inventeringen 1989–2006 hittades åkermadd i 78 (5 %) av de då besökta 2,5 × 2,5 km-rutorna, en minskning med 46–60 % jämfört med föregående inventering (Tyler m.fl. 2007).

Floraväktarinventeringen

Floraväktarna i Skåne gjorde en riktad inventering av åkermadd 2022 och 2023 genom att besöka flertalet av de växtplatser där arten registrerades under den senaste Skånes Flora-inventeringen (1989–2006), samt ytterligare 25 lokaler som lagts in i floraväkteriet efter landskapsinventeringen. Arten återfanns på 28 floraväktarlokaler men saknades på 89 av dem (Karta 3), och gick till exempel inte att finna på någon av lokalerna i Eslöv, Kävlinge, Sjöbo, Svedala och Tomelilla kommuner (Tabell 1). Flertalet nyupptäckta lokaler ligger i Malmö kommun, som dessutom hyste merparten (>16 000) av alla de individer som räknades in under inventeringen. Här hittades också den rikaste förekomsten, på Limhamns kyrkogård, med uppskattningsvis 5 000 individer. Merparten av populationer hade färre än 500 plantor, vilket resulterade i en medianstorlek på 90 individer.

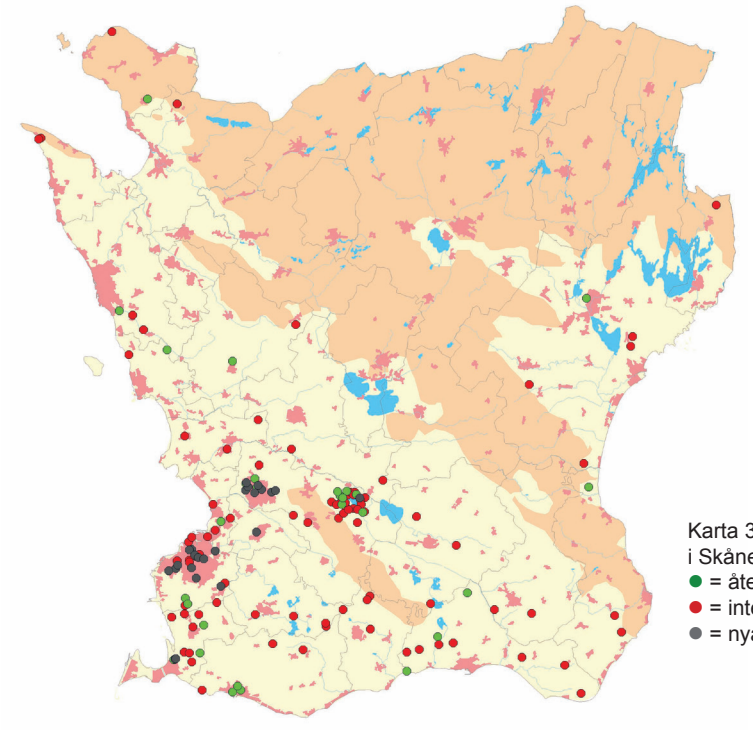
Vid ”Ej återfynd” angavs oftast någon form av igenväxning (runt 30 lokaler) eller en direkt biotopförlust (bebyggelse, asfaltering, etc; ca 10 lokaler) som trolig orsak till försvinnandet. I sådana fall hade lokalen ofta varit en åker eller en öppen biotop präglad av störning i form av betesdrift (Betesmark), fordonstrafik (Upp-

körd mark) eller annan mänsklig påverkan (Ruderatmark, Tabell 2). Beträffande återfynden hamnade en stor del i kategorin Uppkörd mark– och då gällde det främst lokaler på Revingefältet öster om Lund – men ännu oftare föll de i kategorin gräsmatta, en biotop som också stod för flertalet (drygt 85 %) av de lokaler som lades in i floraväkteriet efter Skånes Flora-inventeringen (Tabell 2). Påfallande många gräsmattelokaler (totalt 18 st) låg på kyrkogårdar, där de kunde omfatta tusentals plantor och flera hundra kvadratmeter mellan gravar och grusgångar. Särskilt rika förekomster fanns på Fosie, Limhamn och Sankt Pauli kyrkogårdar i Malmö stad, Raus kyrkogård i Helsingborg och Västra kyrkogården i Trelleborg. Sett över alla kyrkogårdar fanns drygt 15 000 (60 %) av alla inräknade individer i just denna biotop.

Utöver de 25 nyupptäckta lokaler som påträffats under den riktade inventeringen har det gjorts ett 30-tal nyfynd (de flesta under 2020-talet) på växtplatser som inte övervakas av floraväktare (Artportalen, data hämtade 2024-02-01). Hur många av dessa lokaler som finns idag och kan läggas in i floraväkteriet återstår dock att undersöka.

Gräsmattor – en ny reträttmiljö för åkermadd?

Det är väl känt att åkermadd kan växa i gräsmattor (Tyler et al. 2007) men ändå förvånande att denna biotop numera står för huvuddelen av de lokaler och individer som registrerats i Skåne. En förklaring kan vara att nutidens allt varmare och torrare somrar glesar ut många gräsmattor så att det lämnas mer utrymme för lågväxande, konkurrenssvaga annueller som åkermadd. Att kyrkogårdar sticker ut kan bero på att gräsytorna här har lång kontinuitet och en skötsel som är mer varsam än på andra platser, inte minst efter att det blivit ett ökat fokus på att upprätthålla hög biologisk mångfald i kyrkogårdsmiljöer (Larsson 2017). För Malmös kyrkogårdar, som hyser flera stora populationer av åkermadd, innebär detta att stora ytor numera undantas från ogräsbesprutning, konstbevattning och

Karta 3. Floraväktarlokaler för åkermadd i Skåne.
● = återfunnen 2022–2023
● = inte återfunnen 2022–2023
● = nya lokaler

Tabell 1. Antal floraväktarlokaler för åkermadd fördelat på kommuner, baserat på den riktade inventering som gjordes 2022-2023. Parentesen efter antalet lokaler med fynd avser nya lokaler.

Kommun	Antal lokaler	Lokaler utan fynd	Lokaler med fynd	Antal plantor
Bromölla	1	1	0	0
Burlöv	1	1	0	0
Båstad	2	1	1	5
Eslöv	2	2	0	0
Helsingborg	3	2	1	1 000
Höganäs	2	2	0	0
Kristianstad	5	4	1	10
Kävlinge	3	3	0	0
Landskrona	2	1	1	60
Lomma	2	1	1	300
Lund	45	26	19 (9)	3 300
Malmö	24	9	15 (13)	>16 000
Simrishamn	3	2	1	550
Sjöbo	3	3	0	0
Skurup	5	4	1	300
Staffanstorp	2	1	1 (1)	260
Svalöv	2	1	1	370
Svedala	4	4	0	0
Tomelilla	2	2	0	0
Trelleborg	6	3	3	1 600
Vellinge	13	8	5 (2)	1 100
Ystad	9	7	2	30
Ängelholm	1	1	0	0
Totalt	**142**	**89**	**53**	**25 000**

gödning (Å. Almborg och O. Einarsen, muntl.). En brasklapp i sammanhanget är att kyrkogårdar är mer lättåtkomliga än andra växtplatser (speciellt för stadsboende botanister) och att det kanske därför hittats fler lokaler här än på åkrar ute på landet.

Det finns uppgifter om att åkermadd kan spridas som förorening i gräsfröblandningar (SLU Artfakta), vilket innebär att förekomster i gräsmattor kan vara yngre än de som finns på mer ursprungliga åkerlokaler. Detta utesluter inte att vissa bestånd haft tillräckligt lång kontinuitet för att ha anpassat sig genetiskt till miljön i gräsmattor, något som påvisats i andra växtarter (Briggs 2009). Många kyrkogårdar ligger på, eller i närheten av, gammal åkermark, något som talar för att åkermadd kan ha en lång historia – och ett högt genetiskt bevarandevärde – även om arten förekommer på gräsmattor. Frågan om olika populationers ursprung och bevarandevärde har också lyfts för andra hotade arter, däribland luddvicker *Vicia villosa* (Andersson 2022) som ofta sås in aktivt på gräsmarker och ekologiska åkrar, och humlesuga *Betonica officinalis*, som studerats genetiskt i syfte att skilja på olika provenienser (Tell 2016).

Det är tydligt att åkermadd inte klarar sig i dagens hårt brukade jordbrukslandskap och att arten blivit alltmer beroende av ”reträttmiljöer” för sin fortlevnad. Ett välkänt exempel är markblottorna på militärfältet

Bild 2. Åkermadd på en ekologisk åker i Värpinge vid Lund. Foto: Stefan Andersson.

Revingehed, där populationer av åkermadd och andra gamla åkerogräs – åkersyska *Stachys arvensis*, klubbfibbla *Arnoseris minima* och åkerfibbla *Hypochaeris glabra* – fortfarande minner om det trädesbruk som bedrevs här långt in på 1900-talet (Björkander & Rosquist 2018). I naturreservatet Dalby Västermark, som under lång tid brukats ekologiskt för att bevara sällsynta åkerogräs, har åkersyska, spjutsporre *Kickxia spuria* och åkerranunkel *Ranunculus arvensis* setts till relativt nyligen, medan åkermadd inte observerats sedan 2019, troligen på grund av tilltagande igenväxning och förnaansamling (enligt den senaste floraväktarrapporten). Det har gjorts försök att odla arten i allmogeåkrar (Persson & Ragnarsson 2005) och sedan några år har åkermaddsfrön från Dalby Västermark såtts ut på marker med lämplig skötsel vid Lund (Värpinge) och söder om Kristianstad (naturreservaten Lyngsjön och Maglehem) inom Projekt ex situ-bevarande (Rosquist et al. 2018). Enligt resultaten från denna studie tycks även gräsmattor ha förutsättningar att fungera som reträttplatser, speciellt på kyrkogårdar där det finns lång kontinuitet i såväl skötsel som användning (Larsson 2017).

Tabell 2. Antal floraväktarlokaler för åkermadd fördelat på biotoper.

Biotop	Lokaler utan fynd	Lokaler med fynd	Nyfynd
Åker	27	2	1
Trädgård	4	0	0
Betesmark	9	2	0
Uppkörd mark	21	8	1
Ruderatmark	11	1	1
Gräsmatta	8	14	19

Det framtida inventeringsarbetet

Det finns utrymme att inkludera fler floraväktarlokaler för åkermadd genom att följa upp de nyfynd som gjorts de senaste decennierna. Det skadar inte att registrera arten och uppskatta antalet individer närhelst man träffar på den, både i nya och mer traditionella biotoper, så att förluster av lokaler kan vägas mot eventuella nyetableringar. Lägg in fynden i Artportalen och se till att de hamnar i floraväkteriet via Charlotte Wigermo, floraväktarsamordnare i Skåne. Ju fler som räknar plantor och registrerar fynd av åkermadd desto bättre bild får vi av artens förekomst och fortsatta utveckling i landskapet.

Tack till Åsa Almborg och Oskar Einarsen (Malmö Kyrkogårdsförvaltning) som bidrog med uppgifter om skötseln av gräsmattor på kyrkogårdar, och Kjell-Arne Olsson som framställde underlagskartan över Skåne.

Referenser

Andersson, S. 2022. Luddvicker – en första floraväktarrapport. *Bot. Notiser 155*: 1–4.

Björkander, M. & Rosquist, G. 2018. *Bevarandeplan för Natura 2000-området Revingefältet*. Länsstyrelsen i Skåne län.

Briggs, D. 2009. *Plant microevolution and conservation in human-influenced ecosystems.* Cambridge.

Hultén, E. 1971. *Atlas över växternas utbredning i Norden. Fanerogamer och ormbunksväxter.* 2:a uppl.

Kloth, J.-E. 2007. *Åtgärdsprogram för bevarande av hotade åkerogräs*. Naturvårdsverket.

Larsson, A. 2017. *Hur kan man arbeta för att främja biologisk mångfald på kyrkogårdar?* Examensarbete. SLU, Alnarp.

Persson, M. & Ragnarsson, L. 2005. *Allmogeåker i teori och praktik*. Examensarbete. Högskolan Kristianstad.

POWO (2024). Plants of the World Online. Royal Botanic Gardens Kew. >https://powo.science.kew.org/taxon/urn:lsid:ipni.org:names:766342-1<

Rosquist, G. m.fl. 2018. Bevarande av akut hotade kärlväxter. *Svensk Bot. Tidskr. 112*: 316–325.

SLU Artdatabanken 2020. *Rödlistade arter i Sverige 2020*. SLU, Uppsala.

SLU Artfakta. >https://artfakta.se/artinformation/taxa/sherardia-arvensis-1491<

Svensson, R. & Wigren, M. 1982. Några ogräsarters tillbakagång belyst genom konkurrens-, gödslings- och herbicidförsök. *Svensk Bot. Tidskr. 76*: 241–258.

Thell, A. 2016. Humlesugan i Sverige och Danmark under 500 år. *Bot. Notiser 149*: *4*.

Tyler, T. m.fl. (red.) 2007. *Skånes Flora. Arterna och deras utbredning*. Lund.

Weimarck, H. 1963. *Skånes Flora*. Lund.

Weimarck, H. & Weimarck, G. 1985. *Atlas över Skånes flora.* Stockholm.

Bild 3. Åkermadd från Dalby Västermark, odlad i växthus för att skapa ett frömaterial inför utsättningsförsök. Foto: Stefan Andersson.